

ДІЛОВА УКРАЇНСЬКА МОВА: ВІД КОЛОНІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ ДО НОРМИ

Статтю присвячено висвітленню впливу колоніальної політики на формування та функціонування офіційно-ділового стилю української мови. Проаналізовано зміни, яких зазнавала ділова українська мова, перебуваючи під утисками. Особливу увагу приділено заміщенню питомих українських лексичних одиниць лексемами, спільними для української та російської мов. Показано нехтування фемінітивами та домінування форм чоловічого роду на позначення професій і посад, перевагу форми присвійного займенника «їх» над «їхній», аналітичної форми майбутнього часу над синтетичною, домінування пасивних дієслівних форм на -ся, використання пасивних дієслівних форм за наявності суб'єкта дії, а також усталених калькованих із російської мови зворотів замість нормативних українських.

Ключові слова: ділова мова, українська мова, мовна політика, колоніальний вплив, категорія оцінки, порівняльно-зіставна лінгвістика, мовна норма, питома українські мовні одиниці.

Shkitska, I. Business Ukrainian: From Colonial Stereotypes to Normative Usage. *The restoration of Ukraine's national identity and sovereignty is inextricably linked with linguistic decolonisation. The official-business style is one of the key instruments of state communication, and its purification from imposed foreign elements is crucial for the development of an original Ukrainian language. Despite significant progress in the area of linguistic norms, remnants of Soviet language policy still occur in modern business discourse. This applies to lexis and grammar, as well as word-formation models. Identifying and systematising these phenomena will assist in developing effective recommendations for improving linguistic culture.*

The article aims to analyse the impact of colonial policy on the formation and development of the official-business style of the Ukrainian language, which involves identifying and describing linguistic units that were displaced from normative use or transformed under the influence of the Russian language, as well as outlining ways to overcome the Russification of Ukrainian business language in the context of its decolonisation.

Results and conclusions. *The author has carried out a comprehensive and systematic analysis of the impact of colonial policy on the official-business style of the Ukrainian language. Specifically, the author analysed concrete linguistic phenomena at various levels (lexical, morphological, syntactic, word-formational) caused by the influence of the Russian language and Soviet language policy, highlighted the problem of linguistic decolonisation and emphasised the importance of consciously purifying*

business discourse in order to affirm national identity and linguistic sovereignty. The article identifies and systematises linguistic units and constructions that have functioned for a long time in the business style as normative under the influence of the Russian language, but which inherently contradict Ukrainian norms.

Vivid examples of post-colonial linguistic phenomena represented in the official-business Ukrainian language include the displacement of the vocative case as a normative form of address, the limitation of address forms using 'пан/пані', the systematic disregard for feminatives, and the dominance of masculine noun forms for denoting professions and positions.

The research findings demonstrate the prevalence of the possessive pronoun form 'їх' over 'їхній', the dominance of the analytical future tense, the widespread use of passive verb forms ending in '-ся', and the employment of passive verb forms even when the agent of the action is present. The author attributes the active use of word-formation models atypical for the Ukrainian language, featuring Russian prefixes and suffixes, as well as established calque phrases that functioned for a long time, displacing inherently Ukrainian equivalents, to the influence of many years of Russification.

Further research in this area is crucial for monitoring the process of decolonisation of the Ukrainian language, for creating new educational and methodological literature on business Ukrainian, and for promoting the establishment of an original, official business style that meets the modern needs of independent Ukraine.

Keywords: *business language, Ukrainian language, language policy, colonial influence, evaluation category, comparative-contrastive linguistics, language norm, inherently Ukrainian linguistic units.*

Вступ

Мова є одним із найпотужніших маркерів ідентичності нації, а її функціонування в офіційно-діловій сфері відображає ступінь її самостійності та розвитку. Протягом століть українська мова перебувала під значним впливом зовнішніх факторів, зокрема колоніальної політики, що позначилося на всіх її стилях, зокрема офіційно-діловому. Цей стиль, що є основою державної комунікації, документообігу та взаємодії в суспільстві, не уникнув уніфікації та зросійщення, які були спрямовані на приглушення української національної своєрідності та її інтеграцію в імперський простір.

Сьогодні, коли Україна активно утверджує свою незалежність і відстоює власну ідентичність, питання деколонізації мови набуває особливої актуальності. Це стосується не лише побутового мовлення, а й офіційно-ділового стилю. Дослідження впливу постколоніальних

процесів на формування та функціонування української ділової мови дає змогу не тільки виявити усталені, але ненормативні мовні явища, а й окреслити шляхи їх подолання для встановлення історичної справедливості та відновлення питомо українських форм.

Історія формування офіційно-ділового стилю української мови нерозривно пов'язана з багатовіковою боротьбою українського народу за свою ідентичність і державність. У зв'язку з перебуванням України під владою різних імперій – Речі Посполитої, Російської та Австро-Угорської, а пізніше й Радянського Союзу – українська мова зазнавала системних утисків, заборон і цілеспрямованої денационалізації. Ці процеси мали глибокий вплив на всі функційні стилі, зокрема й на офіційно-діловий, який за своєю природою є найбільш консервативним і стандартизованим.

Особливо гостро проблема мовного колоніалізму проявилася в період перебування України у складі Російської імперії, а згодом – Радянського Союзу. У цей час офіційна комунікація, документообіг та освіта були переважно російськомовними. Українська мова, хоч і формально визнана в певні періоди, постійно зазнавала впливу та деформації з боку російської мови. Це призводило до штучного впровадження кальок, запозичень, синтаксичних конструкцій і навіть словотвірних моделей, чужих для української мовної системи.

Як зауважує Л. Масенко, «специфіка української ситуації полягає в тому, що за радянської доби явище спонтанної гібридизації української і російської мов, спричинене викривленою мовною ситуацією, супроводжувалось офіційною практикою нівеляції самобутніх рис української мови з політичною метою знищення її як незалежного мовного утворення, як формотворчого чинника культури, національної символіки і ментальних кодів» (Масенко, 2004: 6). У радянський період політика «злиття мов» та «братньої допомоги» призвела до планомірного нівелювання особливостей української мови в офіційно-діловому стилі. Навчальні посібники та методичні рекомендації часто містили норми, що були результатом прямого перенесення російських граматичних, лексичних і стилістичних моделей.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 році розпочався складний, але важливий процес відродження та деколонізації української мови. Проте багато з укорінених радянських мовних стереотипів, особливо в офіційно-діловому стилі, продовжували функціонувати

за інерцією. Лише в останні роки на тлі посилення національної свідомості та активних державних кроків у мовній політиці питання очищення ділової української мови від кальок із російської мови набуло особливої актуальності. Вивчення цього процесу є ключовим для розуміння сучасних проблем й ефективного впровадження справжніх українських мовних норм.

Прояви лінгвоциду щодо української мови перебувають у фокусі уваги багатьох мовознавців. Так, великий внесок у дослідження цього питання зробила Л. Масенко, авторка низки статей і монографії «Мова і суспільство: постколоніальний вимір» (Масенко, 2004), редакторка збірника «Українська мова у ХХ ст.: історія лінгвоциду: документи і матеріали» (Масенко, 2005). О. Боярчук досліджує історію лексики української ділової мови, зокрема назв видів документів (Боярчук, 2011а, Боярчук 2011б). Становленню офіційно-ділового стилю української мови присвячено праці Л. Тименко (Тименко, 2005а; Тименко 2005б) та Н. Трач (Трач, 2006). Проте, незважаючи на великий доробок учених, які вивчали ділову українську мову в діахронії та синхронії, актуальними є наукові праці, що висвітлюють ділову українську крізь призму постколоніальних змін.

Метою нашої наукової розвідки є аналіз впливу **колоніальної політики** на становлення та розвиток офіційно-ділового стилю української мови, що передбачає реалізацію таких **завдань**, як виявлення й опис мовних одиниць, що були витіснені з нормативного вжитку або трансформувалися під впливом російської мови, а також окреслення шляхів подолання зросійщення української ділової мови в контексті її деколонізації.

Методи дослідження

Для аналізу впливу колоніальної політики на ділову українську мову було застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження. Основними з них постають описовий, класифікаційний, методи синтезу та семантичного, структурного, зокрема компонентного, кількісного й порівняльного аналізу.

Описовий метод став основою для фіксації та характеристики мовних явищ, що репрезентують результати колоніального впливу на ділову українську мову. За його допомогою було визначено обмежене вживання форм кличного відмінка, фемінітивів, активних дієслівних

форм, питома українських словотвірних моделей, а також зібрано приклади вживання лексичних одиниць, що відображають вплив російської мови на ділову українську. Цей метод дав змогу створити загальну картину мовних змін в офіційно-діловому стилі української мови. **Класифікаційний метод** використовувався для систематизації та групування виявлених постколоніальних мовних явищ, що дозволило чітко організувати матеріал і виокремити основні дискусійні питання. **Метод синтезу** застосовувався на етапі узагальнення отриманих даних і формування висновків. За його допомогою об'єднано результати аналізу різних мовних рівнів (лексика, морфологія, словотвір) у цілісну картину, що ілюструє системний вплив колоніальної політики на ділову українську мову. Цей метод також слугував формулюванню загальних рекомендацій щодо подолання виявлених мовних стереотипів. **Методи аналізу** (семантичний, структурний, зокрема компонентний, кількісний і порівняльний) стали підставою для глибокого осмислення зібраного мовного матеріалу. **Семантичний аналіз** дозволив з'ясувати значення та виявити відтінки значень лексичних одиниць і мовних зворотів, що замінювали питома українські форми. **Структурний аналіз**, включаючи **компонентний аналіз**, застосовувався для поділу мовних одиниць на складники та вивчення взаємозв'язків між ними. **Кількісний аналіз** використано для визначення частотності вживання певних мовних форм у ситуаціях ділового спілкування, що дало змогу об'єктивно оцінити ступінь поширеності постколоніальних мовних явищ. **Порівняльний аналіз** був ключовим для зіставлення «ненормативних» форм української ділової мови з їхніми російськими відповідниками та питома українськими нормативними варіантами. Цей метод дав змогу продемонструвати калькування, витіснення та деформацію українських мовних норм під впливом колоніальної політики; допоміг виявити штучно інкорпоровані в український діловий стиль елементи російської мови.

Такий комплексний підхід забезпечив усебічність дослідження, давши змогу не лише констатувати наявність проблемних мовних явищ, а й пояснити їхнє походження та запропонувати шляхи очищення української мови в контексті мовної деколонізації.

Матеріалом роботи слугували тексти підручників із ділової української мови, а також нормативно-правові документи діловодної сфери.

Виклад основного матеріалу

Маючи панівне становище, російська мова чинила істотний вплив на українську, зокрема на її діловий стиль. А. Марахова зауважує: «Тривала відсутність в українській літературній мові ділового стилю призвела до втрати орієнтації в термінотворенні. Тому не випадково, що поряд із успадкованими ще в донаціональний період запозиченими з грецької та латинської мов іншомовними термінами офіційно-ділового мовлення виступають терміни, переважно соціально-політичні, запозичені з російської літературної мови чи через російську мову-посередник із інших західноєвропейських мов. Поширення їх в українському діловому мовленні відчутне і спричинялося до певної книжної стилізації мовлення» (Марахова, 1981: 72). За словами І. Денисовець, багато сучасних терміноодиниць, «що функціонують у галузі діловодства, традиційно кваліфіковані як стандартні й кодифіковані, проте лівова їхня частка була штучно насаджена в українську мову в рамках політики «зближення» з російською» (Денисовець, 2025: 341).

Використання форм кличного відмінка в діловій українській мові ще в 90-х рр. ХХ ст. розглядалося як ненормативне, натомість навчально-методична література пізніших років фіксує їх як нормативні. Проте для звертань, що складаються із двох загальних назв, нормативною вважалася форма другого компонента в називному відмінку: «Якщо звертання складається з двох загальних назв, то форму кличного відмінка має перше слово, а друге може мати як форму кличного відмінка, так і називного (за винятком слів *посол, суддя* та ін., які використовуються тільки у формі називного відмінка): *пане полковнику (полковник), пані голово (голова)*» (Мацько, & Кравець, 2007: 104).

До проголошення незалежності України нормативною формою звертання в діловому спілкуванні було звертання на ім'я і по батькові, а також із компонентами *громадянин / громадянка* чи *товариш*: «Норми слововживання мінялися відповідно до інтерпретації їх мовцями – носіями нової ідеології. Випали з ужитку такі звертання, як *пан, пані, добродій, добродійка, господар, господиня* – їх заступили в законодавчому мовленні *громадянин, громадянка*, у канцелярському поряд з ними вживається *товариш* (Марахова, 1981: 69).

Традиційні для європейських народів і розмовно-побутового спілкування українців форми звертань до різних осіб, зокрема високих за посадою та статусом, що містять складник «пан / пані», перебували поза нормою ділової мови (Мацько, & Кравець, 2007: 104), але в деяких підручниках із ділової мови зразки документів зі згаданою формою зафіксовано. Наприклад: *Пан Ковальов Василь Петрович працює в будуправлінні на посаді інженера з окладом 190 гривень* (Потелло, 1999: 17). Згадані форми звертань у мові ділових паперів було внормовано Типовою інструкцією з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади від 17 січня 2018 р. № 55 (Типова інструкція з діловодства, 2018).

Функціонування фемінітивів у діловій українській мові, особливо у 80-90-х рр. ХХ ст., було обмеженим. Як нормативні визнавалися лише одиничні приклади на зразок *ткаля, прая, покоївка*. У підручниках з ділової української мови акцентувалося на вживанні назв професій і посад здебільшого тільки у формі чоловічого роду. Відповідники жіночого роду в офіційно-діловому стилі розглядалися як ненормативні (Мацько, & Кравець, 2007:102; Пентилюк та ін., 2011: 190 та ін.). За умов уживання назв посади особи жіночої статі без прізвища та ініціалів дієслівні форми узгоджувалися з назвою посади і мали форму чоловічого роду: *Директор повідомив, але Директор Новікова Н. І. повідомила* (Шкіцька, 2008: 53).

Деяким іменникам надавали перевагу у зв'язку з їх наближеністю до російської мови: *житель* (замість «мешканець / мешканка»), *найменування* (замість «назва»), *ряд* (замість «низка, шерег»): *найменування структурного підрозділу, найменування посади* (Паламар, & Кравець, 1993: 14); *повне найменування всіх закладів, у яких довелось вчитися* (Шевчук, 1993: 7).

Серед калькованих назв документів, що побутували в усному діловому мовленні, але подекуди потрапляли до текстів документів, назвемо такі: **витиска з протоколу* (замість «витяг із протоколу»), **відзив* (замість «відгук»), **візитка* (замість «візитівка»), **вкладши до трудової книжки* (замість «вкладка до трудової книжки»), **довіреність* (замість «доручення»), **командировочне посвідчення* (замість «відрядне посвідчення»), **направлення* (замість «скерування»), **об'ява* (замість «оголошення»), **пояснююча записка* (замість «пояснювальна

записка»), **пропуск* (замість «перепустка»), **справка* (замість «довідка»), **явочний лист* (замість «листок присутніх»).

Частотними росіянізмами, характерними для текстів ділових паперів, є **відпуск* (замість «відпустка»), **повідстка денна* (замість «порядок денний»), **переписка* (замість «листування»), **реєстратура* (замість «реєстратура») тощо. Відзначимо також, що термін «справочинство» тривалий час не фігурував у нормативній документації діловодної сфери, будучи витісненим терміном «діловодство», але стандарт ДСТУ 2732:2004 закріпив його вживання як нормативного (ДСТУ 2732:2004, 2005: 2). У текстах протоколів частотною помилкою є вживання лексем «чоловік» / «чоловіків» замість «осіб».

Впливом російської мови пояснюємо й помилки в уживанні родових форм іменників, наприклад **ярмарка* (замість «ярмарок»), а також витіснення з ділового мовлення родових форм, відмінних від російської мови, пор.: *зал – зала*. Останнім часом спостерігаємо більш активне функціонування останньої форми.

Закінчення *-ові (-єві)* іменників II відміни чоловічого роду в давальному відмінку в документації розглядалися як небажані: «Вживаючи іменники чоловічого роду II відміни, які в давальному відмінку мають паралельні закінчення *-у(-ю)*, *-ові(-єві)*, необхідно пам'ятати, що в офіційно-діловому стилі традиційно перевага надається закінченням *-у(-ю)*» (Мацько, & Кравець, 2007: 120).

Під впливом російської мови набули поширення помилкові форми іменників у місцевому відмінку множини: **по хатам*, **по містам*, **по каналам*, **по газопроводам*. Нормативними українськими закінченнями є *-ах (-ях)*: *по хатах*, *по містах*, *по каналах*, *по газопроводах* (там само: 124).

Функціонування займенникового прикметника *даний* (замість займенників «цей, згаданий»), прикметників, виражених лексемами *довгий* (про час) (замість «тривалий»), *жилий* (замість «житловий»), *приналежний* (замість «належний»), *учбовий* (замість «навчальний») в українських ділових паперах також зумовлено впливом колоніальної політики. Наприклад: *Зобов'язуюсь дану суму повернути 15 січня 1993 року* (Паламар, & Кравець, 1993: 75); *Довгий час співпрацював з різними регіональними і загальнодержавними телерадіокомпаніями, добре оволодів досвідом підготовки й випуску мас-медійної продукції* (Шонц, 2006: 33).

Звернімо увагу на способи творення ступенів порівняння прикметників. Автори підручників із ділової української мови застерігають від уживання складеної форми найвищого ступеня порівняння зі словом *самий* (*сама, саме, самі*), не властивих українській мові: **самий дорогий*, **сама дешева*, **саме мені* (Мацько, & Кравець, 2007: 105; Пентилюк та ін., 2011: 50).

Під впливом політики русифікації в діловій сфері тривалий час уважалося нормативним уживання форми присвійного займенника **їх* (а не «їхній») (Шкіцька, 2008: 60).

Природним для української мови є дієслівний спосіб позначення дій (процесів), а не іменниковий, традиційний для російського офіційно-ділового та наукового стилів, пор.: *Тиск вимірюють, щоб порівняти...*, а не **Вимірювання тиску здійснюється для порівняння...*; *Завдання ліквідувати будь-які порушення...*, а не **Завдання ліквідації будь-яких порушень*; *Завдання поліпшити умови праці...*, а не **Завдання поліпшення умов праці...* (Мацько, & Кравець, 2007: 113). Натомість дотепер віддієслівні іменники відзначаються великою частотністю та продуктивністю в українському діловому мовленні, їх уважають невід'ємним атрибутом офіційно-ділового стилю.

Впливом російської мови зумовлено функціонування в українських ділових паперах дієслів **виділяти* (у значенні «надавати»), **виступати* в значенні «мати місце» (замість «поставати»), **відмічати* (у значенні «відзначити (наприклад, чийсь роботу)»), **включати* (замість «містити»), **співробітничати* (замість «співпрацювати»). Наприклад: *Ухвалили: виділити Ю. М. Грачову путівку до названого санаторію* (Паламар, & Кравець, 1993: 91); *Зібраний матеріал включає як безпосередньо оформлення документів, так і висвітлення ділового технологічного процесу* (Палеха, 2009: 3).

Частотні в діловій українській мові кальковані сполуки **користуватися повагою* (замість «мати повагу»), **направляти* (замість «скеровувати», «адресувати», «надсилати»), **проходити* (замість «відбуватися»), **іти в перший клас* (замість «іти до першого класу»), **поступити до університету* (замість «вступити до університету»), **приймати участь* (замість «брати участь») та ін. Наприклад: *Направляємо для використання в практичній роботі лист Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 19.06.92 № 15-1/20...* (Паламар, & Кравець, 1993: 135).

Аналітичній формі майбутнього часу дієслів, що збігається з російською, і надалі віддають перевагу в офіційно-діловому стилі української мови порівняно із синтетичною: *буду виступати* (замість «виступатиму») (Мацько, & Кравець, 2007: 114).

Діловій російській мові притаманні мовні формули, що складаються із десемантизованого дієслова й абстрактного іменника, натомість їхні українські відповідники – однослівні дієслова (там само: 124). За аналогією до російської мови в офіційно-діловому та науковому стилях української мови функціують словосполучення *відчувати потребу* (замість «потребувати»), *здійснювати аналіз* (замість «аналізувати»), *здійснювати дослідження* (замість «досліджувати»), *мати застосування* (замість «застосовуватися» / бути застосованим), *надавати підтримку* (замість «підтримувати»). Наприклад: *Просимо негайно здійснити допостачання. Додаткові транспортні витрати мають бути оплачені Вашим коштом* (Шонц, 2006: 32).

Пасивні конструкції з дієсловами на *-ся*, типові для російської мови, не властиві українській, тому їх рекомендують замінювати безособовими реченнями з модальними словами *слід, треба, необхідно* або неозначено-особовими з головним членом, вираженим дієсловом у формі третьої особи множини. Пор.: *Посилки із таким вмістом не перевертаються – Посилки із таким вмістом не слід перевертати; Питання розглядаються відповідно до порядку денного – Питання розглядають відповідно до порядку денного.*

Уживання пасивних дієслівних форм за наявності суб'єкта дії не характерне для української мови, тому сьогодні структури на зразок **Ректором було зачитано наказ про...* замінюють конструкціями типу *Ректор зачитав наказ про...* Калькою з російської мови є функціонування форми наказового способу з дієсловом «давайте»: **давайте проголосуємо, *давайте розглянемо.* У діловому мовленні такі структури слід замінити більш українськими: *Є / надійшла пропозиція, Стаavimo на голосування* (Шкіцька, 2008: 65).

Дієсловам *проживати* та *і/йменувати(ся)* тривалий час віддавали перевагу порівняно з їхніми українськими відповідниками *мешкати* і *називатися* / *далі + ім'я*. Наприклад: *Ми, Бойко Галина Петрівна, що проживає в м. Києві по вул. Обсерваторній, 12, кв. 3, далі йменована «Продавець», та Охріменко В'ячеслав Григорович, що проживає в м. Києві по вул. Б. Грінченка, 5, кв. 32, далі йменований «Покупець»,*

уклали цей договір....(Шевчук, 1993: 12); *Український газовий концерн Київська фабрика ім. Боженка об'єднання «Киїрево», що далі йменува-
тиметься «Фабрика», з одного боку, і виробниче об'єднання «Укргаз»,
із другого боку, уклали цю угоду....*(Паламар, & Кравець, 1993: 74).
У деяких навчально-методичних матеріалах натрапляємо також
на лексему «жити»: *БЕЗВЕРХОГО Михайла Миколайовича, який живе
у м. Києві по вул. Дехтярівській, 6, кв. 180* (там само: 12).

На відміну від російської, в українській мові дійові ознаки (тобто здатність або призначеність бути учасником дії) не позначають дієприкметниками (Мацько, & Кравець, 2007: 106). З огляду на це автори навчальної літератури рекомендують замість них використовувати віддієслівні прикметники, утворені за допомогою суфіксів *-льн(ий)* – *складальний, копіювальний; -івн(ий)* – *гальмівний, руйнівний; -ч(ий)* – *виконавчий, споживчий, вірчий; -н(ий)* – *виховний, приставний, підривний, наступний; -овн(ий)* – *виліковний; -енн(ий)* – *нездійснений, неоцінений; -анн(ий)* – *нездоланий, неказаний; -к(ий)* – *леткий; -лив(ий)* – *мінливий* (там само).

Активне вживання дієприкметників в офіційно-діловому стилі у 80-90-хх рр. ХХ ст. уважалось нормативним: «У адміністративно-канцелярському та дипломатичному різновидах дієприкметник становить 2% від загальної кількості слів тексту, у законодавчому вдвічі більше – 4%. Активний дієприкметник є переважно базою для творення субстантивованих назв діяча: *головуючий* (*головуючий оголошує склад суду...*), *керуючий* та ін. Ад'єктивований активний дієприкметник уживається здебільшого без залежних слів: «Переважаючими силами «Арсенал» був взятий юнкерами і гайдамаками» (33, т. 1, 48); «Всі існуючі наряди Центроцукру в розмірі встановлених норм залишаються в силі» (Х33, т. 1, с. 52). У старіших документах активні дієприкметники частіше виступали разом із залежними словами» (Марахова, 1981: 112). Такі форми фіксують навіть підручники з ділової української мови початку 2000-х років: *Я, студентка 10 групи 1 курсу Тернопільської державної медичної академії Михайленко Ніна Гнатівна, одержала від завідуючої бібліотекою Палагнюк Іванни Макарівни магнітофон „Панасонік” для репетицій літературного вечора* (Лазарчук, & Майданюк 2006: 216); *Складений комісією: голова – завідуючий складом готової продукції Полікарпов О. Л.* (Шонц, 2009: 36).

Уживання дієприкметників на *-уч(ий)/-юч(ий)* в українській мові ділового спілкування сьогодні є обмеженим: їх замінюють віддієслівними іменниками на *-ач*: *завідувач, виконувач обов'язків, головнокомандувач*. Відзначимо, що окремі дієприкметникові форми, що закріпилися в українському діловому мовленні, продовжують активно функціювати в діловій сфері: *керуючий банком, управляючі системи, головуючий на зборах, приймаюча сторона* тощо.

Використання дієприкметників **запущений* (замість «задавлений» / «занедбаний»), **іменованний* (замість «далі + назва / ім'я»), **прописаний* (замість «зареєстрований»), зумовлених колоніальним впливом, суперечить нормам українського ділового мовлення. Наприклад: *в особі власника або уповноваженого органу, іменованого далі роботодавця, з одного боку, і громадянин (прізвище, ім'я, по батькові), іменованний далі працівник, з другого боку, уклали контракт про таке...* (там само: 39); *Я, Іванов Олег Петрович, асистент кафедри філософії, доручаю одержати належну мені зарплату за лютий 1999 р. Шевчуку Івану Петровичу за його паспортом серії ВА № 553776, виданим Ворошиловським РВ ДМУ УМВС України в Донецькій області 16 червня 1997 р., прописаним за адресою: Донецьк-00, Комсомольський проспект, б. 27, кв. 19»* (там само: 37).

До постколоніальних мовних явищ можна віднести і помилки в узгодженні слів: **відповідно закону* (замість «відповідно до закону»), **завідувач кафедрою* (замість «завідувач кафедри»), **згідно розпорядження* (замість «згідно з розпорядженням»), **оплатити за послуги* (замість «оплатити послуги») та ін. Наприклад: *Згідно норм цивільного законодавства будь-яке майно людина має право заповідати тій особі, якій вона бажає* (Рад. Укр.) (Марахова, 1981: 61).

Уваги потребують і словосполуки з прийменниками *у(в), при, на*, що мають обставинне значення: **у ході (чого)* (замість «під час»), **при перевірі* (замість «під час перевірки»), **в залежності* (замість «залежно»), **в значній мірі* (замість «значною мірою»), **в порівнянні* (з чим) (замість «порівняно (із чим)»), **на протязі* (замість «протягом», «упродовж»). Наприклад: *При виявленні нестачі матеріальних цінностей, що прирівнюються витратам і крадіжкам, Береговий М. Ф. зобов'язаний відшкодувати збитки* (Паламар, & Кравець, 1993: 74).

Усталений мовний зворот **з оригіналом вірно тільки* в 2019 року було замінено в нормативних документах на коректну українську

версію «згідно з оригіналом» (Типова інструкція з діловодства, 2018).

Впливом російської мови можна пояснити і надмір калькованих конструкцій із прийменником **по**, що відзначається високою продуктивністю в українській мові. Його українськими відповідниками постають прийменники **за, з, на, у(в), через, після** (зі значенням часу): **за** згодою сторін, **за** сімейними обставинами; **з** власної ініціативи, **з** поважної причини; **на** зміну графіку, **на** запит; **у** службових справах, **у** вихідні; **через** обставини, **через** брак коштів; **після** закінчення, **після** розгляду.

До того ж російські словосполуки з прийменником **по** українською мовою передають без прийменника (наприклад: *вулицею, помилково*) та словосполуками з прийменником **по**. Кількість останніх є порівняно незначною. Вони передають просторові відношення або позначають розподіленість, спрямованість на об'єкт або спосіб виконання дії: **по** черзі, *кількість шкіл по району*, **по** можливості, *наказ по університету*, *різьба по дереву*.

Окремої уваги потребують словотвірні моделі, що потрапили до української ділової мови під впливом російської. Так, кальковані форми слів із префіксами **сверх-* (замість «**(по)над-**»): **сверхурочний* (замість «понадурочний»), **противо-* (замість «**проти-**»): **противогаз* (замість «протигаз»), **двох- / трьох-, чотирьох* (замість «**дво- / три-, чотири-**»): **двохповерховий* (замість «**двоповерховий**»); *спів-* (замість «**зі-**»): *співставний* (замість «**зіставний**»), **об-* (замість «**з-**»): **обвинувачувати* (замість «**звинувачувати**»), **обез-* (замість «**зне-**»): **обезболити* (замість «**знеболити**»). Наприклад: *Зарухувати на посаду начальника відділу навчально-методичної роботи Центру Тесля Анатолія Андрійовича з трьохмісячним випробувальним терміном, установивши посадовий оклад у розмірі 575 гривень* (Шонц, 2009: 44).

На позначення і результату дії, і процесу функціювали іменники із суфіксами: *-ація* (замість «**-ання/-ування**»): пор. *класифікація – класифікування, систематизація – систематизування* і под.; *-ка* (замість «**-ення, -ування**»): пор.: *розробка – розроблення; переробка – перероблення, стажировка – стажування*. За вимогами ДСТУ 3966-2000 віддієслівні іменники із суфіксом **-к(а)** слід уживати на позначення об'єктів, суб'єктів, наслідків події (не на позначення дії чи події): *оцінювання* (дія), *оцінення* (подія), *оцінка* (наслідок події, об'єкт) (Мацько, & Кравець, 2007: 120).

Вплив російської мови на українську знайшов вияв і у функціонуванні віддієслівних іменників на *-ач(а)* замість типових для української мови на *-ання*: пор.: **видача довідок – видання довідок, *передача матеріальних цінностей – передавання матеріальних цінностей*. Наприклад: *При порушенні Автором строків подачі словника або його низькій якості, що мають засвідчити не менш як 5 рецензентів, Замовник має право розірвати договір* (Шевчук, 1997: 151).

Широкого розповсюдження в українській мові внаслідок колоніального впливу набули словотвірні моделі на *-щик* – на позначення посад, професій, роду діяльності. Сьогодні такі назви вважають ненормативними й замінюють українськими формами на *-ник*: *зварювальник, прибиральник*.

Під впливом російської мови українці як у розмовному мовленні, так і в ситуаціях ділового спілкування подекуди вживають помилкові конструкції на зразок *десять годин* (замість «десята година»), *пів дев'ятої (години)* (замість «пів на дев'яту (годину) / пів до дев'ятої (години)»), *двадцять (хвилин) восьмої (години)* (замість «двадцять (хвилин) на восьму (годину)»), *без десяти (хвилин) два* (замість «за десять (хвилин) друга (година) / десять (хвилин) до другої (години)»). Сказане стосується і вживання числівникових словосполук із прийменником. Ідеться про ненормативне уживання числівників у формі давального відмінка на позначення точного часу з прийменником *в(у)* (замість «*о/об*»). Наприклад: *о четвертій, об одинадцятій* (Мацько, & Кравець, 2007: 113).

Відгомоном тривалої русифікації є численні приклади нехтування правилами милозвучності української мови: *Дане видання відкриває серію навчальних посібників з культури діловодства, кожен з яких є самостійним* (Палеха, 2009: 3); *На сьогодні ми не плануємо продовжувати ділові стосунки з цією фірмою* (Шонц, 2009: 33); *Від щирого серця вітаємо Вас з нагоди 10-річного ювілею Вашої компанії* (там само: 34); *Цей контракт укладено в двох примірниках, які зберігаються у кожній із сторін і мають однакову юридичну силу* (там само: 42).

До сьогодні в діловій документації знаходимо помилки в оформленні скорочень у таблицях: **№ n/n* (номер по порядку) замість правильного «*№ з/п*» або «*№ пор.*» (порядковий номер) (див., напр. Паламар, & Кравець, 1993: 110; Шевчук, 1997: 163).

Висновок

Історичний період колоніального поневолення України та цілеспрямоване зросійщення призвели до значних деформацій у функціонуванні офіційно-ділового стилю української мови. Це проявлялося на всіх мовних рівнях: від лексики і морфології до синтаксису та словотворення. Багато питомих українських форм були штучно витіснені або замінені кальками та запозиченнями з російської мови. Яскравими прикладами проявів колоніального впливу постають витіснення кличного відмінка як нормативної форми звертання, обмеження форм звертань «пан / пані», «добродій / добродійко» та заміщення їх суто радянськими «громадянин / громадянка», «товариш». Системне ігнорування фемінітивів і домінування чоловічого роду для позначення професій і посад, навіть у звертанні до жінок, відображало патріархальні та уніфікаційні тенденції тогочасного суспільства.

Перевага форми присвійного займенника «їх» над «їхній», домінування аналітичної форми майбутнього часу, поширення пасивних дієслівних форм на -ся, використання пасивних дієслівних форм за наявності суб'єкта дії, активне функціонування невластивих українській мові словотвірних моделей із російськими префіксами та суфіксами, а також усталених калькованих зворотів, що тривалий час функціонували замість нормативних українських відповідників, є наслідком тривалого впливу російської мови на українську мову ділового спілкування.

Незважаючи на здобуття незалежності, багато із цих нав'язаних мовних стереотипів продовжували функціонувати за інерцією, що свідчить про глибоке укорінення наслідків колоніальної політики у мовній свідомості та практиці. Здійснений аналіз показує важливість усвідомленої та планомірної роботи з деколонізації української мови в офіційно-діловій сфері. Це вимагає не лише нормативного закріплення питомих українських форм, але і їх активного впровадження в ділову сферу, а також підвищення мовної культури й свідомості носіїв мови.

Подальші дослідження у цій сфері є важливими для моніторингу процесу деколонізації української мови, створення нової навчально-методичної літератури з ділової української мови та сприяння утвердженню самобутнього офіційно-ділового стилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Боярчук**, О. С. (2011a). З історії лексики української ділової мови (об'ява, оголошення, оповістка). *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство*, XXIV(1), 442–451. 2. **Боярчук**, О. С. (2011b). З історії лексики української ділової мови (довіреність, доручення). *Лексикографічний бюлетень*, 20, 59–67. 3. **Денисовець**, І. В. (2025). Лінгвоцид як інструмент імперської політики: репресовані термінонайменування у сфері документознавства й діловодства. *Збірник тез 77-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету* 16–22 травня 2025 р. Т. 2 (с. 341–342). Полтава: Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка. 4. ДСТУ 2732:2004. (2005). *Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять* (IV). Київ: Держспоживстандарт України. 5. **Лазарчук**, Л. Ю., & **Майданюк** І. З. (2006). *Ділова українська мова: навч. посібник*. Тернопіль: ТДМУ. 6. **Масенко**, Л. (2004). *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: Вид. дім «КМ Академія». 7. **Масенко**, Л. (Ред.). (2005). *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали*. Київ: Києво-Могилянська академія. 8. **Мацько**, Л. І., & **Кравець**, Л. В. (2007). *Культура української фахової мови: навч. посіб.* Київ: ВЦ «Академія». 9. **Марахова**, А. Ф. (1981). *Мова сучасних ділових документів*. Київ: Наук. думка. 10. **Паламар**, Л. М., & **Кравець**, Г. М. (1993). *Мова ділових паперів: навч. посібник*. Київ: Либідь. 11. **Палеха**, Ю. (2009). *Організація загального діловодства: навч. посібник (зі зразками сучасних ділових паперів)*. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ: Ліра-К. 12. **Пенгилюк**, М. І., **Маруніч**, І. І., & **Гайдаєнко**, І. В. (2011). *Ділове спілкування та культура мовлення: навч. посіб.* Київ: Центр учбової літератури. 13. **Потелло**, Н. Я. (1999). *Теорія і практика ділового мовлення: навч. посібник*. Київ: МАУП. 14. **Тименко**, Л. (2005). Становлення української офіційно-ділової лексики в 20-х роках ХХ століття. *Лексикографічний бюлетень*, 11, 54–59. 15. **Тименко**, Л. (2005). Ділова лексика в «Словарі української мови» Бориса Грінченка. *Лексикографічний бюлетень*, 12, 74–78. 16. **Типова** інструкція з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади від 17 січня 2018 р., 55. Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#n593>. 17. **Трач**, Н. С. (2006). З історії української правничої термінології: 20–30-ті рр. ХХ ст. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*, Т. 60, 49–57. 18. **Шевчук**, С. В. (Уклад.). (1993). *Ділове мовлення: методичні рекомендації й зразки ділових паперів*. Київ: КДП. 19. **Шевчук**, С. В. (1997). *Українське ділове мовлення: навч. посібник*. Київ: Вища шк. 20. **Шкіцька**, І. Ю. (2008). *Лінгвістичні основи документознавства: навч.-метод. посібник для студ.* Тернопіль: Воля. 21. **Шонц**, О. П. (2009). *Ділова українська мова: навч. посібник*. Одеса.

REFERENCE

1. **Boiarchuk**, O. S. (2011a). Z istorii leksyky ukrainskoi dilovoi movy (ob'java, oholoshennia, opovistka) [From the History of the Lexicon of Business Ukrainian (ob'java, oholoshennia, opovistka)]. *Aktualni problemy slov'ianskoi filolohii. Serii: Lnhvistyka i literaturoznavstvo – Current Issues in Slavic Philology. Series: Linguistics and Literary Studies*, XXIV (1), 442–451 [in Ukrainian]. 2. **Boiarchuk**, O. S. (2011b). Z istorii leksyky ukrainskoi dilovoi movy (dovirenist, doruchennia) [From the History of Business Ukrainian Lexis (Power of Attorney, Proxy)]. *Leksykohrafichnyi biuletyn – Lexicographic Bulletin*, 20, 59–67 [in Ukrainian]. 3. **Denysovets**, I. V. (2025). Lnhvotsyd yak instrument imperskoi

- polityky: represovani terminonaimenuvannia u sferi dokumentoznavstva y dilovodstva [Linguistic as an Instrument of Imperial Policy: Repressed Terminology in Document Studies and Record Management]. *Zbirnyk tez 77-yi naukovoï konferentsii profesoriv, vykladachiv, naukovykh pratsivnykiv, aspirantiv ta studentiv universytetu – Proceedings of the 77th Scientific Conference of Professors, Lecturers, Researchers, Postgraduate Students, and Students of the University, T. 2* (с. 341–342) Poltava: Poltavska politekhnikha im. Yurii Kondratiuka [in Ukrainian]. 4. **DSTU** 2732:2004. (2005). *Dilovodstvo y arkhivna sprava. Terminy ta vyznachennia poniat* [Records Management and Archival Affairs. Terms and Definitions of Concepts] (IV). Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy [in Ukrainian]. 5. **Lazarchuk**, L. Yu., & Maidaniuk I. Z. (2006). *Dilova ukrainska mova* [Business Ukrainian]. Ternopil: TDMU [in Ukrainian]. 6. **Masenko**, L. (2004). *Mova i suspilstvo: postkolonialnyi vymir* [Language and Society: A Postcolonial Dimension]. Kyiv: Vyd. dim «KM Akademiia» [in Ukrainian]. 7. **Masenko**, L. (Red.). (2005). *Ukrainska mova u KhKh storichchi: istoriia linhvotsydu: dokumenty i materialy* [The Ukrainian Language in the 20th Century: The History of Linguicide: Documents and Materials]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian]. 8. **Mat-sko**, L. I., & Kravets, L. V. (2007). *Kultura ukrainskoi fakhovoi movy* [Culture of Ukrainian Professional Language]. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]. 9. **Marakhova**, A. F. (1981). *Mova suchasnykh dilovykh dokumentiv* [The Language of Modern Business Documents]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 10. **Palamar**, L. M., & Kravets, H. M. (1993). *Mova dilovykh paperiv* [Language of Business Documents]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]. 11. **Palekha**, Yu. (2009). *Orhanizatsiia zahalnoho dilovodstva: navch. posibnyk (zi zrazkamy suchasnykh dilovykh paperiv)* [General Records Management Organisation]. 2-he vyd. pererob. i dop. Kyiv: Lira-K. 12. **Pentyluk**, M. I., Marunych, I. I., & Haidaienko, I. V. (2011). *Dilove spilkuvannia ta kultura movlennia* [Business Communication and Speech Culture]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian]. 13. **Potello**, N. Ya. (1999). *Teoriia i praktyka dilovoho movlennia* [Theory and Practice of Business Communication]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian]. 14. **Tymenko**, L. (2005). Stanovlennia ukrainskoi ofitsiino-dilovoi leksyky v 20-kh rokakh XX st. [The Development of Ukrainian Official-Business Vocabulary in the 1920s.] *Leksykohrafichnyi biuleten – Lexicographic Bulletin*, 11, 54–59 [in Ukrainian]. 15. **Tymenko**, L. (2005). Dilova leksyka v «Slovari ukrainskoi movy» Borysa Hrinchenka [Business Vocabulary in Borys Hrinchenko's Dictionary of the Ukrainian Language]. *Leksykohrafichnyi biuleten – Lexicographic Bulletin*, 12, 74–78 [in Ukrainian]. 16. **Typova** instruktsiia z dilovodstva v ministerstvakh, inshykh tsentralnykh ta mistsevykh orhanakh vykonavchoi vlady vid 17 sichnia 2018 r. [Standard Instructions on Record-Keeping in Ministries, other Central and Local Executive Bodies of Power, dated 17 January 2018], 55. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#n593> [in Ukrainian]. 17. **Trach**, N. S. (2006). Z istorii ukrainskoi pravnychoi terminolohii: 20–30-ti rr. XX st. [From the History of Ukrainian Legal Terminology: 1920s–1930s]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky – NaUKMA Research Papers. Philology*, 60, 49–57 [in Ukrainian]. 18. **Shevchuk**, S. V. (Uklad.). (1993). *Dilove movlennia: metodychni rekomendatsii y zrazky dilovykh paperiv* [Business Communication: Methodological Guidelines and Samples of Business Documents]. Kyiv: KDPI [in Ukrainian]. 19. **Shevchuk**, S. V. (1997). *Ukrainske dilove movlennia* [Business Ukrainian]. Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian]. 20. **Shkitska**, I. Yu. (2008). *Linhvystychni osnovy dokumentoznavstva*. [Linguistic Basis of Document Studies]. Ternopil: Volia [in Ukrainian]. 21. **Shonts**, O. P. (2009). *Dilova ukrainska mova* [Business Ukrainian]. Odesa [in Ukrainian].

Шкіцька Ірина Юріївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, Західноукраїнський національний університет; вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна.

E-mail: i.shkitska@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0252-8111>

Shkitska, Iryna – Doctor of Science in Philology, Full Professor, Professor at the Department of Information and Sociocultural Activity, West Ukrainian National University; 11 Lvivska st., Ternopil, 46009, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 12 вересня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 12 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Шкіцька І. Ю. Ділова українська мова: від колоніальних стереотипів до норми. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. С. 55–72. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.04>

APA: Шкіцька, І. Ю. (2025). Ділова українська мова: від колоніальних стереотипів до норми. *Лінгвістичні дослідження*, 63, 55–72. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.04>